

Zitierhinweis

Emler, David: Rezension über: Milan Hlavačka / Antoine Marès / Magdaléna Pokorná, Paměť míst, událostí a osobností. Historie jako identita a manipulace, Praha: Historický ústav, 2011, in: Český časopis historický, 2014, 4, S. 804-808, DOI: 10.15463/rec.1189734285

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

dy nepřálo židovské kultuře: Židovský knihtisk (včetně křesťanské produkce hebrejských tisků, které ve sbírce zastupuje produkce benátského Marca-Antonia Giustinianiho) byl od 16. století opakovaně zakazován, v některých prostředích též chyběl kapitál pro tisk hebrejských knih. Od poloviny 16. století situaci podstatně zkomplikovalo soustavné inkviziční pronásledování, tj. cenzura židovského knihtisku a především organizované pálení zabavených židovských knih. Tím byla postižena především kvetoucí italská hebrejská knižní kultura. Jako příklad pro početnost a kvantitativní rozsah tamních židovských soukromých knihoven raného novověku uvádí Menahem Schmelzer v úvodní charakteristice celku Braginského kolekce (s. 19) cenzurní inventarizaci židovských knihoven v Mantově roku 1595. Zde bylo tehdy podchyceno 438 židovských knihoven s celkem 21 000 svazky (z toho 35 % tvořily liturgické knihy).

Sedmá část publikace je zaměřena na roli knihy v rodině. Do popředí zde proto vystupují iluminované knihy Haggadah a zejména modlitební knížky. Další část svazku je – obdobně jako v předešlém katalogu – věnována svatebním smlouvám Ketubbot. Pojednal tu o nich Shalom Sabar. Poté následuje oddíl, zasvěcený židovské bibli. Publikaci uzavírá kapitola, resp. část katalogu, věnovaná již zmiňovaným „Esterrollen“. O nich tu přehledně pojednaly Elka Deitsch a Sharon Liberman Mintz. Navazuje nepřliš rozsáhlý, ale aktuální seznam klíčové literatury. Škoda, že nezbyl prostor na rejstřík. Jako celek je recenzovaná publikace – nejen v textových pasážích, ale obdobně i v katalogové části – umělecky skvělým a přitom názorným průvodcem židovskou knižní a výtvarnou kulturou od středověku do 19. století.

Jiří Pešek

Milan HLAVAČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ et alii

Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace

Praha, Historický ústav 2011, 685 s., ISBN 987-80-7286-186-6.

Problematika paměti kulminovala ve společenskovědních kruzích západoevropských zemí zejména na přelomu minulého a současného tisíciletí. V poslední době se stala i v českém prostředí jedním z klíčových námětů, bez nichž se neobejde žádný „seriózní“ výzkumný projekt či grantová žádost. Jedním z výrazných nakladatelských počínů posledních let na toto téma je i recenzovaná kolektivní monografie. Ačkoliv o tom v knize nenajdeme žádnou explicitní zmínku, jde o sborník – v původním, pozitivním slova smyslu – vycházející ze zasedání Francouzsko-česko-slovenské komise historiků, které se konalo roku 2009 v Praze pod tímtež názvem jako výsledná publikace.

Základním rysem knihy je výrazná heterogenita. K různorodosti svazku přispívá úctyhodný počet 34 autorů, jejichž příspěvky je navíc možné číst kromě češtiny a slovenštiny v šesti případech též ve francouzštině. Mezi autory nalezneme historiky rovnoměrně zastoupené od nejmladší generace, do níž se řadí např. Vojtěch Kessler či Michal Kšiňan, až po skutečné nestory, jakými jsou Eduard Maur či v roce 2013 zesnulý Bernard Michel. Žádné bližší informace o autorech však, bohužel, v knize nenajdeme.

Nad rámec 34 původních textů je ve sborníku přetištěn rovněž rozhovor s akademickým malířem Oldřichem Kulhánkem, autorem československých a českých bankovek. Každá ze statí obsahuje abstrakt – ve většině případů anglický. U francouzsky psaných příspěvků pak jde o dva krátké texty ve francouzštině a v češtině. Řada pojednání zahrnuje hodnotnou obrazovou přílohu, celkem nalezneme v monografii několik desítek kvalitně přetištěných obrazů,

fotografií a map. Sborník uzavírá podrobný, bohužel však pouze jmenný rejstřík, který je zároveň jedním z mála jednotlivých prvků tohoto svazku.

Třicet čtyři studií seskupili editoři do osmi poměrně přiléhavě pojmenovaných částí. Kapitola „Místa paměti: metodologické a historiografické přístupy“ uvádí čtenáře do tématu a předestírá základní teoretická a metodologická východiska reflexivního historiografického přístupu. Úvodní studie Milana Hlavačky seznamuje čtenáře s problematikou paměti; poměrně krátký, ale o to zajímavější článek Svatavy Rakové mj. varuje před možným sklouznutím pojmu „místa paměti“ k pouhé „atraktivní nálepce“ – tomuto tématu se věnuji blíže v následujících odstavcích.

V další části s názvem „Institucionalizovaná paměť: instituce, události, imaginace“ nalezneme tři francouzské příspěvky, např. od Stéphana Audoin-Rouzeaua, jednoho z předních znalců první světové války ve Francii. Tematicky je tato část široce rozkročena od pařížského *Institut d'études slaves* (Antoine Marès), až po identitu Evropské unie (Michal Kšiňan).

Kapitola „Kulturní paměť: kultury, konfese, náboženská identita“ se soustřeďuje na témata související tím či oním způsobem s náboženstvím. Společně s následujícím oddílem tvoří jisté těžiště sborníku – každá z těchto dvou částí čítá osm příspěvků. Oddíl „Petrifikovaná paměť: pomníky, památníky, mauzolea a veřejné budovy“ je obsahově navýsost zajímavý, ale z metodologického hlediska nepřekračuje již dlouho ustálené mantinely. Ostatně, na jakém konkrétním předmětu studovat paměť koneckonců lépe než na památníku?

Další tři části – „Nacionalizovaná paměť: příklad husitství“, „Historická paměť: osobnosti“ a „Historická paměť krajiny“ – jsou podstatně méně rozsáhlé, o to pozoruhodnější jsou některé texty, rád bych zmínil např. zajímavé pojednání o ztrátě paměti (zejména sudetské) krajiny od Milana Hlavačky. Konečně závěrečný oddíl „Historická paměť: stereotypy, příběhy a symboly“ kolísá mezi zájmem o historický stereotyp, až po *second life* či *Nachleben* historických osobností – tentokrát v podobě Palackého osudů na československých a českých bankovkách.

Pojednat tak široce koncipovaný a objemný materiál v detailní recenzi by byl vskutku heroický výkon, rád bych se proto zaměřil na některé mnohem skromnější souvislosti „módního“ fenoménu paměti.

Podobně jako v jiné česky psané soudobé literatuře je v recenzované knize hojně frekventované sousloví „historická paměť“, které jako by mělo čtenáři připomínat, že paměť má co do činění s minulostí. Tento pojem však považuji minimálně za zavádějící, protože míchá zásadně odlišné termíny, jakými jsou „historie“ a „paměť“. Na radikální opozici těchto dvou pojmů staví pochopení této problematiky např. historiografie francouzská. Stejného názoru byl ostatně již v první polovině 20. století Maurice Halbwachs, který tvrdil, že „...výraz ‚historická paměť‘ není příliš šťastný, protože spojuje dva pojmy, které si hned v několika bodech protirečí.“¹ Tentýž Halbwachs rovněž prokázal, že je ve většině případů nadbytečné hovořit o paměti jako „kolektivní“, protože každá paměť (včetně tzv. paměti „osobní“ či „individuální“) je nutně sociálně konstruována.² Přesto se stále můžeme nejen v česky psané literatuře setkat s neustálým pojmoslovím a výrazy jako „kolektivní historická paměť“.³

Za ještě důkladnější rozbor stojí pro pojednávání o knihu zásadní koncept „míst paměti“, který je jednoznačně nejrozšířenější zkratkou, reprezentující širokou problematiku paměti,

1 Maurice HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, Praha 2009, s. 123–124.

2 *Tamtéž*, s. 51, 65, 94.

3 Zde např. Milan ŘEPA, *Dějinná paměť Moravy na prahu moderní doby (Moravské dějepisectví v první polovině 19. století)*, in: *Paměť míst, událostí a osobností*, s. 33.

a to nejen v českém prostředí. Jenom v recenzovaném sborníku nalezneme ne méně než devět statí, jež na místa paměti explicitně odkazují již ve svém názvu: *Místa paměti* a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“; *Místa paměti* na přelomu tisíciletí: výzvy a proměny jednoho konceptu; L'Institut d'études slaves comme *lieu de mémoire*; Štátne sviatky v Slovenskej republike jako „*miesta pamäti*“; Les Saints patrons de Bohême: „*lieux de mémoire*“ oubliés et réinventés; *Lieux de mémoire* juive en Slovaquie depuis 1989; Památník v Darney jako *miesto pamäti*; Njegošova hrobka na Lovčenu: proměny a reinterpretace *místa paměti* v kontextu sukcesivních politických, ideologických a nacionálních projektů, 1845–2010 či konečně Porážka křížáků u Domažlic roku 1431 jako *místo paměti*.⁴ Místem paměti tedy podle sborníku může být historický koncept, výzkumný ústav, státní svátky, svatí patroni, hřbitovy a synagogy, památník, hrobka či bitva. Termín samotný je autory používán jak v singuláru, tak v plurálu, jak s uvozovkami, tak bez nich.

Typickým rysem nejen českého (a slovenského) prostředí je chápání „míst paměti“ v jejich nejužším, nejčastěji topografickém, slova smyslu.⁵ Jde však o silně redukcionistický přístup k původnímu konceptu, který pojem „místo“ (francouzsky „*lieu*“) chápal daleko více v abstraktním slova smyslu.⁶ Editoři recenzovaného sborníku jako by chtěli předejít tomuto rozporu a v konferenčním *call for papers*, stejně tak jako v titulu výsledné publikace, použili „paměť míst“ namísto „míst paměti“.⁷

Na obranu autorů a editorů recenzované knihy je nutné uvést, že ani koncepce Pierra Nory nebyla ve své původní definici zcela jasná. Nora ve svých raných úvahách hovořil o místech topografických (archivy, knihovny), místech „monumentálních“ (francouzsky „*monumentaux*“, tj. hřbitovy, architektura obecně), místech symbolických (oslavy, poutě) či místech funkčních (učebnice, autobiografie).⁸ Tento historiografický přístup však měl podle Nory spočívat v zásadním přehodnocení termínu „paměť míst“ (francouzsky „*la mémoire des lieux*“) ve „skutečná místa paměti“ (francouzsky „*vrais lieux de la mémoire*“). Francouzský historik ve svém příspěvku z roku 1978 nepoužil výraz „kolektivní paměť“ ve smyslu Maurice Halbwachse, vyšel spíše ze svého zájmu o národní identitu a výuku historie, reflexe minulosti, které přispívaly k vytváření národní paměti. Již v této době konstatoval, že dochází k oslabování tradičních fenoménů a že celá řada skupin společnosti začala požadovat obecné uznání své vlastní historie. Nora tedy použil existující výraz a definoval jej vymezením a hierarchizací vůči historii: Paměť se tak stalo vše, co nebylo vytvořeno historiky.

Nora hovořil koncem sedmdesátých let 20. století o kolektivní paměti jako o podobné výzvě, kterou o třicet let dříve představoval pojem „mentalita“. Paměť přitom označil za výraz „vágní a ambivalentní“, ale natolik důležitý, aby jeho strategické použití dokázalo přispět ke znovuoživení historiografie.⁹ Zároveň upozornil na fakt, že až donedávna pojmy historie a paměť víceméně splývaly. Podle Nory nám pro dávné dějiny přišlo normální, že to, co tvoří

4 Zvýraznění kurzivou David Emler.

5 Tento jev do určité míry předznamenala jedna z prvních knih na toto téma v českém prostředí, a sice Zdeněk HOJDA – Jiří POKORNÝ, *Pomníky a zapomínky*, Litomyšl 1996.

6 Viz např. anglický překlad *Lieux de mémoire*, který zní *Realms of memory* (nikoliv „*Places of memory*“, jak se rovněž můžeme – chybně – dočíst v recenzované knize).

7 Milan HLAVÁČKA, *Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“*, in: Paměť míst, událostí a osobností, s. 19.

8 Pierre NORA, *Le moment de la „mémoire collective“*, in: Jacques Le Goff (ed.), *La Nouvelle Histoire*, Paris 1978, přetištěno in: P. Nora, *Présent, nation, mémoire*, Paris 2011, s. 304.

9 *Tamtéž*, s. 299.

kolektivní paměť skupiny, je právě historie. V této souvislosti Nora připomněl pozitivistickou historiografii 19. století, jejímž cílem bylo dokonce vytvořit „bojující ideologickou syntézu zakladatelů republiky“, což znamená, že se tehdy historie aktivně podílela na tvorbě paměti.¹⁰

Podle Norovy analýzy se však tato dynamika právě na konci sedmdesátých let 20. století obrátila. K masivnímu rozšíření kolektivních pamětí (v plurálu) došlo díky politickým, sociálním a ekonomickým převratům ve společnosti a díky síle masmédií, které „dávají aktualitě okamžitý způsob přítomnosti a historickou autoritu“.¹¹ Aby se kolektivní paměť stala pro soudobé dějiny stejnou inovací, jakou byla mentalita pro výzkum moderny, bylo podle Nory potřeba začít u míst (v úzkém slova smyslu), kde společnost (národ, rodina či jiná její část), dobrovolně ukládá a opět nachází své vzpomínky jako součást vlastní osobnosti. „Výzkum kolektivních pamětí se může a musí stát předvojem historie, která se chce považovat za soudobou,“ uzavřel Nora téměř věstečkou již v roce 1978.¹²

Nejnámější Norův počín je samozřejmě kolektivní triptych *Les lieux de mémoire*.¹³ Vynikající francouzský historik Henry Rousso v recenzi na druhý díl Míst paměti kritizoval probíhající projekt mj. za fakt, že v něm nebylo možné nalézt použitelnou definici paměti. Dále se Rousso ptal, co ospravedlňuje výběr konkrétních míst, resp. „Co to konec konců je, místo paměti?“¹⁴ Hlavním cílem celého projektu by podle něj měla být otázka „... jak zachytit v čase vývoj individuálních, sociálních a kolektivních praktik, jejichž cílem nebo následkem, ať již explicitním, či nikoliv, je udržovat, reprezentovat, rekonstruovat nebo přenášet minulost“.¹⁵ Z onoho pohledu však byla podle Roussoa Norou vedená kniha plná kontrastů a otázek. Rousso tvrdil, že se celý projekt implicitně vztahoval k „tvrdému jádru“ historiografie a k sociální roli historika, a že společně s řadou dalších příspěvků byl tak tento základ věnován „vzdělanecké paměti“. Obecně tak podle něj bylo dílo až příliš zaměřeno na „tvůrce pamětí“ jako je stát či vzdělanci, a to na úkor příjemců, jako je „veřejné svědomí“.¹⁶

Některé kapitoly Míst paměti šly podle Roussoa dokonce proti smyslu projektu, když řešily spíše „paměť místa než místo paměti“. Na závěr recenze se Rousso zamýšlel nad Místy paměti jako nad určitým pokusem napsat (po kolikáté již) „totální dějiny Francie“ – ani národa, ani republiky, ale Francie jako objektu ve svém rozměru reálném i symbolickém, historickém i imaginativním. V tomto konkrétním případě šlo však podle Roussoa spíše o paměť samotných historiků, která se tu reaktivovala. Místa paměti tak Rousso viděl v druhé polovině osmdesátých let 20. století jako určité setkání či syntézu pozitivistického přístupu republikánských historiků a vědeckého zájmu následovníků Marka Blocha.¹⁷

U Roussoovy kritiky Míst paměti jsem se zastavil tak dlouze, protože i po třech desítkách let považuji řadu jeho kritik za platné směrem k autorům, kteří neúspěšně mobilizují na první pohled snadno aplikovatelný koncept míst paměti. Nora koneckonců v okamžiku vydání Míst paměti tvrdil, že jde o specifický národní produkt, a byl přesvědčený, že nemůže dojít k jeho exportu. Podobně jako v jiných případech se však i koncept míst paměti stal obětí svého vlastního

10 *Tamtéž*, s. 302.

11 *Tamtéž*.

12 *Tamtéž*, s. 305.

13 P. NORA (ed.), *Les lieux de mémoire*, Paris 1984–1992.

14 Henry ROUSSO, recenze knihy P. Nora (ed.), *Les lieux de mémoire. La nation*, Paris 1986, in *Vingtième Siècle, Revue d'histoire* 15, č. 1, 1987, s. 152.

15 *Tamtéž*.

16 *Tamtéž*, s. 154.

17 *Tamtéž*.

úspěchu. K vývozu zkreslených nostalgických a melancholických obrazů Francie samozřejmě došlo. Již citovaný Rousseau dnes označuje Noru za jednoho z posledních představitelů „národních“ dějin; Místa paměti jsou podle něj mj. kniha, která označuje konec jednoho přístupu k francouzské historii.

Ke skutečnému vývozu historiografického modelu vhodného k analyzování konfliktů mezi historií a pamětí došlo rovněž, a to prakticky na všechny kontinenty, od Argentiny a Mexika, přes Kanadu, střední Evropu, až po Asii.¹⁸ Jako asi nejznámější příklad vývozu koncepce míst paměti jsou uváděna německá *Deutsche Erinnerungsorte*.¹⁹ Otázka paměti, která se v Německu objevila – podobně jako ve Francii – od sedmdesátých let 20. století, se však týkala téměř výlučně otázek „vzpomínání“, resp. ticha v rodinách. To zkoumali spíše sociologové s psychologickým zaměřením. Nešlo tedy o dichotomii historie-paměť, spojenou s otázkou národní identity, jak tomu bylo ve Francii. Podobně např. ve Španělsku, poznamenaném dědictvím občanské války, šlo o otázku vzpomínání, nikoliv paměti.

Místa paměti tak prošla paradoxním vývojem, částečně způsobeným vlastní popularitou: Zrozena z určitého „pocitu ztráty“ došla tato idea od kritiky paměti k nostalgii po národní identitě. Samotný Nora definici míst paměti postupně upřesnil a dnes tvrdí, že jde o epistemologickou pozici v rámci historie, která nemá se svědky a vzpomínáním prakticky nic společného. Svědčí o tom také fakt, že třetí a závěrečný díl Míst paměti uvedl Nora textem nazvaným: „Jak psát historii Francie?“²⁰ Jedním z hlavních Norových zájmů jsou dnes politická využití minulosti, která ovšem odsuzuje; Místa paměti jsou pak vlastně genealogií takovýchto užití.

Recenzovaný sborník si samozřejmě nekladal za cíl věnovat se fenoménu paměti zevrubným či encyklopedickým způsobem, podobné publikace dosud v českém prostředí bohužel chybějí.²¹ Při větší koncentraci práce (a důraznějším tlaku editorů) se však v řadě ohledů impozantní kniha mohla při nesporných kvalitách mezinárodního autorského týmu a objemu velice dobře odvedené práce stát alespoň příspěvkem k oněm tolikrát vzývaným českým „místům paměti“; ve svém roztržitém celku však zůstala spíše v poloze titulem avizované „paměti míst“.

David Emler

18 François DOSSE, *Pierre Nora. Homo historicus*, Paris 2011, s. 349–360.

19 Etienne FRANÇOIS – Hagen SCHULZE (eds.), *Deutsche Erinnerungsorte*, München 2001.

20 P. NORA, „Comment écrire l’histoire de France?“, in: P. Nora (ed.), *Les Lieux de mémoire*. Les France, Paris 1992.

21 Zde mám na mysli publikace typu Astrid ERL – Ansgar NÜNNING, *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin-New York 2008, či Jeffrey K. OLICK – Vered VINITZKY-SEROUSSI – Daniel LEVY, *The Collective Memory Reader*, Oxford 2011.